



YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI BAHOLASHGA DOIR TALABLARNING DAVLAT TA'LIM STANDARTLARIDA VA O'QUV DASTURLARIDA IFODALANISHI

Parpiyev O.O
Qo'qon universiteti

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, DTS, o'quv dasturi, Milliy o'quv dasturi, kompetensiya, yozma fikr, 4 K.

Ключевые слова: начальное образование, DTS, учебная программа, Национальная учебная программа, компетенция, письменное мнение, 4 к.

Key words: primary education, DTS, curriculum, National curriculum, competence, written opinion, 4 K.

Ta'lim jarayoni murakkab bo'lib, amalda bir qancha omillarga bog'liq hisoblanadi. O'quvchilarga ta'lim berish umumiy o'rta maktablarda amalga oshirilgan ekan, belgilangan maqsad va vazifalar ularni global kompetentli shaxs bo'lib shakllanishlariga hissa qo'shishi kerak.

“Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida”gi Nizomda umumiy o'rta ta'limning maqsadi quyidagicha ifodalangan: “Davlat ta'lim standartlariga muvofiq har bir shaxsning ta'lim va tarbiya olishdagi konstitutsiyaviy huquqini ro'yobga chiqarish umumiy o'rta ta'limning maqsadi hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarga bilimlarning zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tshkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi”. Xuddi shu Nizomda boshlang'ich ta'lim o'quvchilarda o'qish, yozish, sanash, o'quv faoliyatining asosiy malaka va ko'nikmalari, ijodiy fikrlash xislatlari, o'zini o'zi nazorat qilish, nutq va xulq-atvor madaniyati, shaxsiy gigiyena va sog'lom turmush tarzi asoslarni egallashni ta'minlashga yo'naltirishi qayd etilgan.

Ta'limni tashkil etishda uning maqsadi, vazifalari belgilab olinib, o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan malaka talablari ishlab chiqiladi. Shundan so'ng mos

mavzular tanlab olinib, Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlarida ifodalanadi. Shu o'rinda davlat ta'lim standarti (DTS) va o'quv dasturi tushunchalariga izoh bersak. Bu tushunchalar turli ilmiy, nazariy va metodik adabiyotlarda atroflicha sharhlangan. Jumladan, B.X.Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" darsligida shunday ta'rif bergan: "Davlat ta'lim standarti - uzluksiz ta'limning muayyan bosqichida shaxs (mutaxassis)ning tayyorgarlik darajasi va mazmuniga qo'yiladigan minimum talablar". A.Nosirov esa Davlat ta'lim standarti nima? degan savolga quyidagicha javob bergan: "Davlat ta'lim standarti muayyan davlat ta'lim tizimining maqsad va vazifalarini belgilab beradigan, ta'limga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqadigan muhim me'yoriy hujjatdir. Bu hujjat ta'lim sohasidagi yagona davlat siyosatini belgilaydi, amalga oshiradi, ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida ta'lim muassasalarida o'quvchilar bilimiga qo'yiladigan me'yorlar, malaka talablarini tashkil etadi". O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 16.08.1999-yildagi 390-son qarorida DTS quyidagicha izohlangan: "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'quvchilar umumta'lim tayyorgarligiga, saviyasiga qo'yiladigan majburiy minimal darajani belgilab beradi. Davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullarini, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi. Ta'lim mazmunining o'zagi hisoblangan standart vositasida mamlakat hududida faoliyat ko'rsatayotgan turli muassasalarda (davlat va nodavlat) ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti amalga oshiriladi. Davlat ta'lim standarti o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, nizomlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti o'zining tuzilishi va mazmuniga ko'ra davlat, hudud, maktab manfaatleri va vositalari muvozanatini aks ettiradi hamda eng asosiysi o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqadi. Davlat ta'lim standartini bajarish O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan mulkchilik shakli va idoraviy bo'ysunishidan qat'i nazar, barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir".

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, DTS ta'lim mazmunini belgilovchi asosiy hujjat bo'lib, unda ta'lim jarayonining maqsad va vazifalari, tuzilishi, o'quv reja, o'quv dasturi, malaka talablari, baholash mezonlari aks etadi.

Shuni unutmash kerakki, jamiyat rivojlanishi bilan amaldagi DTS va o'quv dasturlari mazmunida o'zgarishlar ro'y beradi. Jumladan, Respublika ta'lim tizimida shu kunga qadar taraqqiyot talablari asosida DTS va o'quv dasturlari mazmuniga 3 marta o'zgartirishlar kiritildi. Biz qabul qilinib, amaliyotga tatbiq



etilgan DTS va o'quv dasturlarini o'rganib, tahlil qilib, faqat boshlang'ich ta'lim o'quvchilariga qo'yilgan malaka talablariga to'xtalamiz.

1999-yil 16-avgustda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'ta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 390-son qarori tasdiqlandi. "Ta'lim to'g'risida"gi va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida ishlab chiqilgan umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari o'quv dasturlari bilan birgalikda bosqichma-bosqich amaliyotga joriy qilindi. Ushbu DTS umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti boshlang'ich hamda umumiy o'rta ta'lim nihoyasida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarning minimal darajasini belgilab berdi. Har bir sinf yakunida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim predmetlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida o'z aksini topgan.

Mazkur DTSni o'rganar ekanmiz, boshlang'ich ta'lim o'quvchilari egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar quyidagicha belgilangan:

- o'qish texnikasi bo'yicha egallanadigan me'yorlar;
- matn mazmunini va o'zgalar fikrini anglash malakasi;
- diktant yozish malakasi;
- fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

O'qish texnikasi bo'yicha egallanadigan me'yorlar. Bu qismda harflarni to'g'ri talaffuz etish, so'zlarni to'g'ri o'qish, gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qish, gapdagi tinish belgilarini talaffuzda aks ettirish, sanash va ajratish ohanglaridan to'g'ri foydalanish, so'z urg'ulariga rioya qilish, ohangga rioya qilish, ilmiy atama va ramzlarni to'g'ri talaffuz etish kabilar belgilangan.

Matn mazmunini va o'zgalar fikrini anglash malakasi bo'yicha esa og'zaki nutqning to'g'ri, ravon, aniq, tushunarli, monologik va dialogik nutqning izchil bo'lishiga erishish belgilangan.

Diktant bo'yicha 75-80 so'zdan iborat diktant yoza olish miqdoriy ko'rsatkichi belgilanib, imlo xatolarga yo'l qo'ymaslik, ijodiy matnning mantiqiy jihatdan izchilligi, berilgan izohlarning aniqligi, lug'atlarning to'g'ri va aniq berilishi talablari keltirilgan.

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi bo'yicha o'quvchilar 5-6 gapdan iborat bo'lgan matnni yarata olishi va bunda quyidagi talablar belgilangan:

- harf va tinish belgilarini to'g'ri yozish;
- husnixatda qatorlarni to'g'ri joylashtirish;
- so'zlar orasidagi oraliqni to'g'ri belgilash;
- tasvirda tilning ifoda vositalaridan foydalanish;

- matnda soʻzlarni takrorlashdan saqlanish va sinonimlarni qoʻllay olish;
- matnda xat boshlarning yaxlitligi va fikr izchilligini taʼminlash;
- uyadosh soʻzlardan foydalana olish.

Mazkur davlat taʼlim standartini oʻrganish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- boshlangʻich sinf oʻquvchilarining ona tilidan egallashi lozim boʻlgan bilim, koʻnikma va malakalar berilgan, lekin ularning BKMlarini baholash mezonlari haqida hech narsa keltirilmagan;
- bundan shunday fikr kelib chiqadiki, boshlangʻich sinf oʻqituvchisi oʻq bilim salohiyatidan kelib chiqib oʻquvchilarning fanlardan olgan bilimlarini baholaydi.

2010-yilga kelib Oʻzbekiston Respublikasi xalq taʼlimi vazirligi tomonidan “Oʻzbekiston uzluksiz taʼlimining Davlat taʼlim standartlari: Umumiy oʻrta taʼlimning Davlat taʼlim standarti” ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi. Mazkur DTSni oʻrganish jarayonida oʻquv dasturi va boshlangʻich sinflarning ona tili va oʻqish darsliklarida grammatik bilimlarni oʻzlashtirish ustuvor ekanligiga, fikrni yozma ifodalshga ham eʼtibor qaratilganligiga guvoh boʻldik. Lekin boshlangʻich sinf oʻquvchilarining nutqiy kompetensiyalari – jumladan, yozma nutqni baholash mezonlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

2017-yil 6-aprelda Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimining davlat taʼlim standartlarini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 187-son qarori taqsdidlendi. Mazkur DTSda boshlangʻich sinf oʻquvchilarining davlat taʼlim standartlriga asoslangan holda fanlarni oʻrganish bosqichlari belgilangan:

Standart darajalari	Darajalarning nomlanishi
A1	Umumtaʼlim fanlarini oʻrganishning boshlangʻich darajasi
A1+	Umumtaʼlim fanlarini oʻrganishning kuchaytirilgan boshlangʻich darajasi

Koʻrinadiki, A1 daraja boshlangʻich taʼlimning oddiy sinflari uchun moʻljallanib, umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 4-sinf bitiruvchilari ona tili fanini oʻrganishning boshlangʻich darajasini, A1+ standart darajasi esa fanlar chuqurlashtirib oʻtiladigan boshlangʻich sinflar uchun yaratilib, bunda umumiy oʻrta taʼlim maktablarining ona tili fani chuqur oʻrganiladigan sinflar va ixtisoslashtirilgan maktablarning 4-sinf bitiruvchilari ona tili fanini oʻrganishning kuchaytirilgan boshlangʻich darajasini egallashlari kerak.



Bundan tashqari DTSda o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar sifati ichki nazorat, tashqi nazorat, davlat-jamoatchilik nazorati, milliy va xalqaro darajada baholash asosida amalga oshirilishi qayd etilgan.

Ushbu DTS oldingilariga qaraganda ancha takomillahtirilgan, lekin bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalarni baholash uchun mezonlar, topshiriqlar hamda metodikasi belgilanmagan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-sonli qaroriga muvofiq umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini, tayanch va variativ o'quv rejalar, o'quv dasturlari, darsliklar va o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar yaratish belgilab berilgan bo'lib, bugungi kunda Milliy o'quv dasturi asosida yaratilgan darsliklar maktab ta'limiga tatbiq etilib, tajriba-sinov ishlari amalga oshirilmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, Milliy o'quv dasturi 2021-2022-o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich tajriba-sinovdan o'tkazilib, 2026-2027-o'quv yiliga qadar to'liq amaliyotga joriy etilishi kerak edi. Boshlang'ich ta'limda 2021-2022-o'quv yilida 1- va 2-sinflar, 2022-2023-o'quv yilida 3-sinflarga Milliy o'quv dasturi asosida yaratilgan darsliklar asosida mashg'ulotlar olib borildi.

Milliy o'quv dasturi 6 qismdan iborat bo'lib, unga quyidagilar kiradi:

1. Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari.
2. Umumta'lim fanlarining konsepsiyalari.
3. Umumiy o'rta ta'limning o'quv rejasi.
4. Umumta'lim fanlarining o'quv dasturlari.
5. Umumta'lim fanlarini o'qitish metodologiyasi.
6. Baholash tizimi.

Shu o'rinda 2017-yilda qabul qilingan DTS bilan Milli o'quv dasturini o'rganib chiqish shuni ko'rsatmoqdaki, yangi ishlab chiqilib, tajriba-sinovdan o'tayotgan Milliy o'quv dasturi 2017-yildagi DTSdan takomillashtirilgani bilan farq qiladi. Jumladan, Milliy o'quv dasturida umumta'lim fanlari mazmuni 50% nazariya, 50% amaliyotga yo'naltirilib, spiralsimon shaklda o'qitilayotgan bo'lsa (2017-yildagi DTSda: umumta'lim fanlari o'quv dasturlari mazmuni 80% nazariya, 20% amaliyotga yo'naltirilib, chiziqli o'qitishga asoslangan), umumiy o'rta ta'limning bitiruvchilari va har bir sinf bo'yicha o'quvchilar faoliyati natijalariga qo'yiladigan talablar ishlab chiqilgan (2017-yildagi DTSda: 12 yillik ta'limning A1, A2, B1 darajalari bo'yicha bitiruvchilarga qo'yiladigan malaka talablari mavjud), har bir umumta'lim fan bo'yicha Konsepsiya ishlab chiqildi (2017-yildagi DTSda: umumta'lim fanlari uchun



konsepsiya mavjud emas), baholashning Milliy tizimi yaratildi (2017-yildagi DTSda: baholashning bitta “summativ” metodikasi joriy etilgan).

O‘quv dasturlarini o‘rganib chiqar ekanmiz, boshlang‘ich ta‘limning sinflar kesimida ona tili fanidan qo‘yiladigan malaka talablari nutqiy kompetensiyalar: og‘zaki nutq, yozma nutq, anglash (o‘qish va tushunish, tinglab tushunish) asosida o‘quvchilarning yosh va o‘zlashtirish darajalaridan kelib chiqib, ishlab chiqilganining guvohi bo‘ldik. E‘tiborli jihati shundaki, o‘quvchilar egallashi lozim bo‘lgan lingvistik kompetensiyalar ancha soddalashtirilib, bu qoidalar o‘quvchilarning yozma fikrlarini qiynalmay, oson ifodalashlariga yaqindan yordam beradi.

Milliy o‘quv dasturiga olim M.Pardayeva shunday fikr bildiradi: “Xalq ta‘limi tizimida ilk bor joriy etilishi kutilayotgan umumiy o‘rta ta‘limning Milliy o‘quv dasturi tizimli va yaxlit ishlab chiqilayotgan 6 komponentli milliy hujjat bo‘lib, 2017-yilda joriy etilgan 2 komponentli Davlat ta‘lim standartini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, o‘qitish va baholashning samarali metodologiyalari asosida bosqichma-bosqich joriy etish orqali ta‘lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi”.

2023/2024-o‘quv yilidan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari 4 K tamoyili asosida yaratilgan darsliklar asosida ta‘lim olmoqda. “4 K modeli”, “4 K yondashuvi”, “4 K tamoyili” kabi nomlarda atalayotgan bu yangi innovatsion yondashuv mazmunini tashkil qilgan 4 ta kompetensiya – kollaboratsiya, kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikativlik o‘quvchilarni XXI asr ko‘nikmalari asosida hayotga tayyorlaydi.

Boshlang‘ich sinf darsliklari bilan tanishish, dars jarayonlarida ishtirok etish orqali amaldagi darsliklarning jahon andozalari asosida tayyorlanganining hamda uni amaliyotga joriy qilish boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan katta mahorat talab qilishini guvohi bo‘ldik.

Adabiyotlar:

1. Umumiy o‘rta ta‘lim to‘g‘risida Nizom. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdagi 140-son qaroriga 1-ilova. Toshkent sh., 2017-yil 15-mart.
2. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. – T.: “sano-standart” nashriyoti, 2017-yil, 416 bet.
3. A.Nosirov. Amaldagi va yangi DTS. “Til va adabiyot ta‘limi” jurnali. 2017-yil, 6-son. 4-7 bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta‘limning Davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 16.08.1999-yildagi 390-son qarori. <https://lex.uz/docs/-316337#-316375>
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 16-avgustdagi “Umumiy o‘rta ta‘limning davlat ta‘lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 390-son qarori. <https://lex.uz/docs/-316337#-316350>



6. O'zbekiston uzluksiz ta'limining Davlat ta'lim standartlari. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Toshkent – 2010.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 2017-yil 6-aprelidagi 187-son qarori. <https://lex.uz/docs/-3153714>.

8. M.D.Pardayeva. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini yaratish: tanqiddan-tahlil, tajribadan-natija, sifatdan-taraqqiyot sari. Umumiy o'rta ta'lim sifatini oshirish: mazmun, metodologiya, baholash va ta'lim muhiti. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent.: 2020-yil, avgust.

9. Ochildiyeva Mushtariy, & Parpiyev Odiljon. (2023). Boshlang'ich ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlar. qo'qon universiteti xabarnomasi, 1(1), 640–644. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.666>

10. Xushbaqova Zarnigor Javliyevna, & Odiljon Parpiyev. (2023). Boshlang'ich sinflarda nutqiy savodxonlikni rivojlantirish. qo'qon universiteti xabarnomasi, 1(1), 645–650. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.667>

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari yozma nutq kompetensiyasiga qo'yilgan talablarning DTS va o'quv dasturlarida ifodalanishiga e'tibor qaratilib, qabul qilingan DTSlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini baholash o'zaro solishtirilib, yutuq va kamchiliklar qayd qilingan. Muallif fikrlari soha mutaxassislarining maqolalaridan iqtiboslar keltirish orqali isbotlab berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье делается акцент на формулировке требований к компетенции письменной речи учащихся начальных классов в ДТС и учебных программах, сравниваются оценки письменной речи младших школьников в принятых ДТС, отмечаются достижения и недостатки. Авторское мнение доказано цитированием статей экспертов отрасли.

SUMMARY

The article focuses on the formulation of requirements for the competence of writing of primary school students in DTS and curricula, compares the grades of writing of younger students in accepted DTS, highlights achievements and shortcomings. The author's opinion is proved by quoting articles by industry experts.